

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ BERGSON (*)

Κυρίες καὶ Κύριοι,

Φαντάζομαι τὴν ἐκπληξή σας στὸ ἄκουσμα τοῦ τίτλου τῆς ἀποψινῆς διαλέξεως. Ἔχομε ποτισθῇ ποὺς ἴλιγο, ποὺς πολὺ ἀπὸ ἓνα κακῶς νοούμενο ἐπιστημονικὸ θετικισμὸ καὶ ἀσυνείδητα σχεδὸν ἐπαναλαμβάνομε καθημερινῶς πῶς τὸ νὰ φιλοσοφῇ κανεὶς μέσα στὸν 29ὸ αἰῶνα εἶνε ἀνόητο ἢ κατὰ παραπάνω : γελοιό ! Ὁ δογματικὸς ὅμως αὐτὸς ἀφορισμὸς προδίνει μιὰν ἀσύγγνωστη ἄγνοια καὶ κάθε ἄλλο παρὰ φωτεινὴν ἐπιστημονικὴ συνείδηση. Ἡ φιλοσοφία εἶνε ἡ ἀνώτερη ἐκείνη σύνθεση τῆς σκέψεως, τῆς τεμαχισμένης στὶς πολυώνυμες διακλαδώσεις τοῦ ἐπιστητοῦ, ἡ ὁποία εἶνε ἀπαραίτητη σὲ κάθε πραγματικὸν ἐπιστήμονα. Ἡ φυσικὴ ὄρεξι τοῦ ἐιδέναι, ποῦ διακρίνει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸ κτῆνος, δὲν ἱκανοποιεῖται μὲ τὶς μερικότητες τοῦ κάθε εἰδικοῦ ἐπιστημονικοῦ κλάδου, ἀλλὰ διψᾷ τὴν ἀνώτερη ἐκείνη σύνθεση ποῦ καταναγάζει τὴν συνείδηση καὶ ἐξηγεῖ τὸ αἶνιγμα τῆς Ζωῆς. Καὶ ἡ σύνθεση αὕτη εἶνε ἡ φιλοσοφία. Εἶνε μιὰ πολύτιμη δέσμη ἀπὸ ἀκτῖνες φωτεινῆς - τὶς μερικὲς ἀλήθειες κάθε εἰδικῆς Ἐπιστήμης, τὶς ὁποῖες συμπλέκει, ἐναρμονίζει καὶ μὲ αὐτὲς συναποτελεῖ μιὰν στήλη Φωτός. Φωτὸς τῆς Γνώσεως, ποῦ ἀκτινοβολεῖ τὴν θαλπωρὴ τῆς Ἀληθείας.

Ἄν ὅμως χλευάζεται ἡ Φιλοσοφία, σ' αὐτὸ ὑπεύθυνη δὲν εἶνε μόνο ἡ στενὴ διανοητικότης μερικῶν δῆθεν θετικῶν ἐπιστημόνων. Συνυπεύθυνοι εἶνε καὶ οἱ φιλόσοφοι, ποῦ μὲ ἀνεξήγητο φανατισμὸ ἀπέκρυπταν ὡς τώρα ἀπὸ τὰ βέβηλα μάτια τῶν ἀμυήτων τὰ πολύτιμα μυστικά των, μὲ τὴ καταπληκτικὴ συσσώρευση ἀκατάληπτων φιλοσοφικῶν ὅρων, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ἀπαρτίσθηκεν ἡ ἀπρόσιτη σφοῦς πολλοὺς φρασεολογία των. Ἔτσι τὸ πολὺ κοινὸν ἔμεινε ἀνεπηρέαστο ἀπὸ τὶς ἐκάστοτε φιλοσοφικὰς ζυμώσεις, οἱ ὁποῖες εἶχαν ἔμμεσα μόνον ἐπακόλουθα στὴν καθόλου φορὰ τοῦ πολιτισμοῦ μας. Ἐφαντάσθη δὲ καὶ φαντάζεται (δικαίως) ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶνε μιὰ ἐξαιρετικὰ δύσκολη καὶ ἀξιογέλαστη ματαιοπονία !

Εὐτυχῶς ὁ αἰώνας μας, Κύριοι, ἐγκαινιάσθηκε μὲ ὅλως διόλου διαφορετικὰς ἀντιλήψεις ἀπάνω στὸ σημεῖον αὐτό. Συστηματικὴ κατεβλήθη προσπάθεια ν' ἀπλοποιηθῇ ὅσον εἶνε δυνατόν ἡ φιλοσοφία -

(*) Διάλεξι ὁργανωμένη ἀπὸ τὰ «Γράμματα» στὸν «Αἰσχύλον-Ἀρίονα» [16 τοῦ Μάρτη 1924].

κὴ φρασεολογία καὶ νὰ ἐκλαίκευθoὺν οἱ πολυμερεῖς ἐπόψεις της. Οἱ πόρτες τοῦ φιλοσοφικοῦ φροντιστηρίου ἀνοίχθηκαν καὶ σύντομα εὗρηκαν τὴν θέσιν των μέσα στὶς φιλοσοφικὰς φάλαγγες ἐπιστήμονες κάθε κατηγορίας. Νομικοὶ καὶ Θεολόγοι, Φυσιολόγοι καὶ Αἰσθητικοί, Παιδαγωγοὶ καὶ Οἰκονομολόγοι ἐρρίχθηκαν στὸν φιλοσοφικὸν στίβον μὲ προσπάθεια κοινή. Ἡ μεταρρύθμιση αὐτὴ τῆς Φιλοσοφίας, ποῦ ἔγραψε στὶς σημαῖές της τὴν ἀπλοποίηση τῶν καθιερωμένων ὅρων καὶ τὴν ἐκλαίκευση τῶν αἰωνόβιων φιλοσοφικῶν προβλημάτων, ὀφείλεται σὲ τρεῖς μεγάλας κορυφὰς τῆς σύγχρονης Φιλοσοφίας : τὸν μεγάλο Ἀμερικανὸ Ψυχολόγον William James, τὸν θελκτικὸν φιλόσοφον τῆς Γένας Rudolf Eucken καὶ τὸν δαιμόνιον Γάλλον Μεταφυσικὸν Henri Bergson, τοῦ ὁποῖου τὰ φιλοσοφήματα θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν ἰδιαίτερώς ἀπὸψε.

Ἄν ἐδιάλεξα ὡς θέμα τῆς συζητήσεως αὐτῆς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Bergson, τὸ ἔκαμα γιὰ τοὺς ἀκόλουθους δύο λόγους : α) Ὁ Μπερξονισμὸς εἶνε ἡ φιλοσοφία τοῦ συρμοῦ στὴ Γαλλία. Ἡ αἰθουσα τῶν παραδόσεων τοῦ καθηγητοῦ Bergson στὸ Collège de France ἦταν πάντοτε κατάμεστη ἀπὸ πλῆθος ποῦ ἔμαζευόταν ν' ἀκούσῃ τὸν εὐγλωττο διδάσκαλον, πρὸς τὸν ὁποῖον δὲν ἄφινε καμμιά παρουσιαζόμενην εὐκαιρίαν χωρὶς νὰ ἐκδηλώσῃ τὸν θαυμασμόν του, μὲ κωμικὸν μάλιστα μερικὰς φορὰς τρόπον. Λέγεται πῶς ὅταν μιὰ φορὰ στὸ τέλος ἑνὸς μαθήματος συνέστησαν στὸν Bergson μιὰν κυρία τῆς παρισινῆς ἀριστοκρατίας ποῦ παρακολουθοῦσε ταχτικά τὰ μαθήματά του, καὶ ὁ Bergson τὴν ἐρώτησεν ἂν τὴν ἐνδιαφέρει πολὺ ἡ Φιλοσοφία του, ἐκείνη ἀποκρίθηκε ἀφελέστατα : « εἶνε δυνατόν νὰ μὴ μὲ ἐνδιαφέρῃ ἀφοῦ εἶνε τῆς μόδας ; » Βλέπετε οἱ κυρίες ἔβαλαν μόδα καὶ στὴ Φιλοσοφίαν ἀκόμη !

β) Ὁ δεῦτερος λόγος γιὰ τὸν ὁποῖον ἔκρινα καλὸν νὰ μιλήσω ἀπόψε γιὰ τὸν Bergson, εἶνε ὅτι ὁ περίφημος Γάλλος Φιλόσοφος ὑπῆρξεν ἐξαιρετικὰ ἄτυχος στὴν νεώτερον ἑλληνικὴν διάνοησιν. Ἡ φιλοσοφικὴ βιβλιοθήκη Φέξη ἐξέδωκε σὲ μετάφρασιν τὸ ἀσημότερον ἀπὸ τὰ ἔργα του : « Le Rire »—Τὸ γέλιο. Ἡ ὥραία διάλεξις τοῦ κ. Ν. Καζαντζάκη γιὰ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Bergson στὸν Ἑκπαιδευτικὸν Ὀμιλὸν τῶν Ἀθηνῶν (1912) ἐπέραςεν ἀπαρατήρητη ἀπ' τοὺς πολλοὺς χωρὶς νὰ διαβαστῇ σὲ εὐρὺ κύκλον. Ὅταν δὲ στὰ 1916 στάς Ἀθήνας ὁ δικηγόρος κ. Ἡλίας Ἀναστασιάδης σὲ μιὰν ἐνδιαφέρουσαν ἀνακοίνωσίν του στὸν Δικηγορικὸν Σύλλογον Ἀθηνῶν, ἐξήτησε νὰ προσαρμόσῃ τὶς βάσεις τῆς Νομικῆς Ἐπιστήμης στὶς κεφαλαιώδεις ἀρχὰς τοῦ Μπερξονισμοῦ, ὁ καθηγητὴς τοῦ Πα-

γεπιστημίον κ. Χρ. Ἀνδροῦτσος ἀνάπτυξε σὲ μιὰ διάλεξίν του στὸν φιλολογικὸν Σύλλογον «Παρνασσὸς» τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Bergson, ἀλλὰ καὶ τὴν κατακερμάτισε μὲ τοὺς κεραυνοὺς τῆς ὑπερκριτικῆς του ! Στὸ περιοδικὸν «Γράμματα» ἐπίσης ἐδημοσιεύθηκε κατὰ μετάφρασιν τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Vérité et Réalité» ἄρθρον τοῦ Bergson, μιὰ ἀρκετὰ ἐπιτυχὴς ἐπίσης μελέτη κάποιου ξένου (Cohen) γιὰ τὴν φιλοσοφίαν του, ἀλλὰ καὶ μερικὰ ὄχι ὀλίγα μάλιστα σκώμματα πειραχτικά γιὰ τὸν Bergson, παρμένα ἀπὸ ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ Γαλλικά, στὰ ὁποῖα ἐπὶ πολὺ ἦταν θέμα συζητήσεως ὁ Μπερξονισμός. Ἄν προσθέσωμε σ' αὐτὰ καὶ τὸ βιβλίον «Εὐθύνη καὶ Ἐλευθερία» τοῦ μακαρίτη Καϊρινοῦ γιατροῦ Γιαννολά, μέσα στὸ ὁποῖον δίδεται κάποια στοιχειώδης περίληψις τῆς φιλοσοφίας τοῦ Bergson, θὰ ἔχωμεν ὅλα τὰ ἔχνη ὅσα ἄφηκε στὴν νεοελληνικὴ διανόησιν ἡ ἀξιόλογη αὐτὴ φιλοσοφία, ἡ ὁποία, ὀφείλουμε νὰ τονίσωμε, θὰ ἔπρεπε ν' ἀπασχολήσῃ περισσότερον τοὺς νεοέλληνες διανοούμενους.

Καὶ μετὰ τὴν σύντομην αὐτὴν εἰσηγήσιν ἔρχομαι εὐθύς στὸ θέμα μου, μὲ τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι θὰ προσπαθῶ νὰ εἶμαι ὅσον τὸ δυνατόν ἀπλούστερος καὶ εὐληπτότερος, γιὰτὶ ὁμολογῶ πῶς ἡ ἀνάπτυξις ἑνὸς φιλοσοφικοῦ συστήματος δὲν εἶνε εὐκόλῳ νὰ γίνῃ μέσα στὰ στενὰ ὅρια μιᾶς ἐκλαϊκευτικῆς διαλέξεως.

Ἡ προσοχή σας θὰ μὲ διευκολύνῃ στὴν στενόχωρον αὐτὴ θέσιν καὶ θέλω νὰ πιστεύω ὅτι δὲν θὰ μοῦ ἀρνηθῆτε τὴν χάριν αὐτήν.

Ὁ Ἑρῶκος Bergson, εἶνε μὲν πολωνικῆς καὶ ἱρλανδικῆς καταγωγῆς, ἐγεννήθηκεν ὅμως στὸ Παρίσι τὸ 1859. Ἰσραηλίτης τὸ θρήσκευμα εἶνε Γάλλος στὴ γλῶσσα καὶ στὴ συνείδησιν παρὰ τὰ 65 χρόνια του εἶνε θαλλερὸς καὶ ἐργάζεται ἀκατάπαυστα γιὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ συστήματός του. Οἱ πρῶτες σπουδές του ἦσαν οἱ Φυσικὲς Ἐπιστῆμες καὶ τὰ Μαθηματικά, στὰ ὁποῖα νεώτατος διέπρεψε. Φιλοσοφίαν ἐσπούδασεν ὁ Bergson στὴν École Normale καὶ τὸ 1888 ἀνακηρύχθηκε διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφίας ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων, στὸ ὁποῖον εἶχεν ὑποβάλει δύο περίφημες διατριβές, τὴν πρώτην μὲ τὸν τίτλον : Essai sur les données immédiates de la conscience - Δοκίμιον περὶ τῶν ἀμέσων δεδομένων τῆς συνειδήσεως καὶ τὴν δευτέραν λατινιστὶ μὲ τὸν τίτλον : Quid Aristoteles de loco senserit - Τί ἐφρόνει περὶ τοῦ χώρου ὁ Ἀριστοτέλης. Ὁ Bergson ἐδίδαξε τὴν Φιλοσοφίαν σὲ πολλὰ ὀνομαστὰ Γαλλικὰ Λύκεια, τελευταῖα δὲ εἶχε κληθῆ στὸ Collège de France,

ὅπου ἐπὶ εἴκοσι συναπτὰ χρόνια ἐδίδαξε τὴν Φιλοσοφίαν καὶ ἀπὸ ὅπου παραιτήθηκε τὸ 1921, γιὰ λόγους ὑγείας. Στὰ 1901 ἔγινε membre de l'Institut καὶ στὰ 1914 Ἀκαδημαϊκός. Ὁ Bergson ἐδημοσίευσε πολλὰ-πλεῖστα ἄρθρα (ἀνακοινώσεις καὶ προλόγους), τὰ ὅποια ἐξέδωκε σ' ἓνα τόμο μὲ τὸν τίτλο : *L' énergie spirituelle*. Τελευταῖα δὲ στὰ 1922 ἐξέδωκεν ἓνα λαμπρὸ βιβλίον τὴν *Durée et simultanéité*, ὅπου σχολιάζει τὶς θεωρίες τοῦ Einstein καὶ τὶς συσχετίζει μὲ τὰ ἴδικά του φιλοσοφήματα. Τὰ περιφημότερα ὅμως συγγράμματα τοῦ Γάλλου φιλοσόφου εἶνε τρία : Τὸ *δοκίμιον περὶ τῶν ἀμέσων δεδομένων τῆς συνειδήσεως* (1888), *Ὑλη καὶ Μνήμη* (*Matière et mémoire—Essai sur la relation du corps à l'esprit*), (1896), καὶ τὸ πραγματικῶς ἀριστούργημά του *«L'évolution créatrice»* (Ἡ Δημιουργὸς ἐξέλιξις) (1907). Τώρα ἐργάζεται γιὰ νὰ ἐκδώσῃ τὴν Ἠθικὴν καὶ τὴν Αἰσθητικὴν, γιὰ νὰ συμπληρώσῃ τὸ σύστημά του.

Τὰ βιβλία τοῦ Bergson διακρίνονται γιὰ τὸ συναρπαστικὸ ὕφος των, τὶς ποιητικὰς καὶ εὐστοχὰς ἀλληγορίας των, τὴν πρωτοτυπία των εἰκόνων των καὶ γιὰ τῶν φιλοσοφημάτων των τὸ βάθος. Δὲν μοιάζουν μὲ τὰ συνήθη φιλοσοφικὰ συγγράμματα, τὰ ὀγκώδη καὶ στρυφνά, ἀλλ' εἶνε σωστὰ ποιήματα, ποῦ δικαιολογοῦν ὅ,τι εἶπε γιὰ τὴν Μεταφυσικὴν ὁ Anatole France, πῶς εἶνε δηλαδὴ *le roman de l'univers*. Οἱ σκέψεις τοῦ Bergson εἶνε βαθεῖς καὶ σαφεῖς· καταπλήσσουν μὲ τὴν παράδοξον πρωτοτυπίαν των καὶ αἰχμαλωτίζουν μὲ τὸ θελκτικὸν ὕφος, στὸ ὁποῖο διατυπώνονται. Χάρις σ' αὐτὰ τὰ προτερήματά του ἀκριβῶς ὁ Bergson εὐτύχησε νὰ ἔχῃ πολλοὺς καὶ ἀφωσιωμένους ὁπαδοὺς στὴ διεθνῇ Φιλοσοφίᾳ καὶ μάλιστα μεταξὺ τῶν διακεκριμένων συγχρόνων φιλοσόφων. Ἐμεῖς ἀπόψε θὰ μελετήσωμε τὴν φιλοσοφίαν του ὅπως ἀναπτύσσεται στὰ τρία κλασσικὰ συγγράμματά του, μέσα στὰ ὅποια ἡ σκέψις τοῦ φιλοσόφου μας περνᾷ τρία διαδοχικὰ στάδια μὲ συστηματικότητα ἀξιόθαύμαστη. Στὸ πρῶτον ἐξετάζεται τὸ ἐγὼ καθ' ἑαυτό, ἡ συνείδησις ὅπως ἔχει καθ' ἑαυτήν· στὸ δεύτερον διερευνᾶται τὸ ἐγὼ στὶς σχέσεις του πρὸς τὸ μὴ-Ἐγὼ, ἡ συνείδησις δηλαδὴ ὅπως σχετίζεται μὲ τὸν ἑξωτερικὸν κόσμον τῶν ἀντικειμένων καὶ τὸ τρίτον μελετᾷ τὸ μὴ-ἐγὼ, τὴν ἑξωτερικὴν, δηλ. τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα. Τὸ πρῶτον λοιπὸν εἶνε ἡ Ψυχολογία τοῦ συστήματος καὶ τὸ τελευταῖον ἡ Μεταφυσικὴ του, τὸ κορύφωμα δηλ. ἡ τὸ μεσουράνημα τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Bergson.

Ἄς ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὸ δοκίμιον περὶ τῶν ἀμέσων δεδ'ομένων τῆς συνειδήσεως. Ἄμεσα δεδομένα τῆς συνειδήσεως (*données immédiates de la conscience*) ὁ Bergson ἐννοεῖ τὶς ἀπ' εὐθείας ἀποκαλύπτει τῆς συνειδήσεως, κάθε τι δηλ. τοῦ μᾶς δίνει ἐρωτωμένη ἢ συνείδηση, πρὶν ἀκόμα ἢ διάνοια μὲ τὶς κατηγορίες, τὶς ἔννοιες καὶ τὰ ἄλλα λογικά της μέσα ζυμώση καὶ ἁλλοιώσῃ τὸ περιεχόμενον αὐτῆς τῆς συνειδήσεως. Στὸ βιβλίον αὐτὸ ὁ Bergson ἐξετάζει τρία θεμελιώδη προβλήματα. Πρῶτον τὸ ζήτημα τοῦ χρόνου. Τὸ μεγάλο αὐτὸ ζήτημα μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Bergson δὲν εἶχεν ἀξιωθῇ μεγάλης προσοχῆς ἀπὸ τοὺς κατὰ καιροὺς φιλοσόφους, γιατί μιὰ ἰσχυρὰ παράδοση, τοῦ ἢ φιλοσοφία ἐκληρονόμησεν ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, ἔκαμε τοὺς φιλοσόφους νὰ λατρεύουν τὴν αἰωνιότητα καὶ τὴν ἀκινήσια, νὰ περιφρονοῦν δὲ κάθε ἐν χρόνῳ μεταβολὴν ὡς κατὰ τι τὸ φαινομενικόν, τὸ ἐπιφανειακόν, τὸ πρόστυχον καὶ ἀνάξιον λόγου. Ἀντίθεση ἀποτελεῖ ὁ προσωκρατικὸς Ἡράκλειτος, τοῦ ὁποίου ἡ μεγαλοφυΐα ἐπρόλαβε τὶς περὶ ἐξελιξέως θεωρίες τῆς ἐπιστήμης· ἀλλὰ τὰ ρητά, τὰ σοφὰ καὶ ἀποφθεγματικά τοῦ Ἡρακλείτου : «Τὰ πάντα ρεῖ», «Δις ἐν τῷ αὐτῷ ποταμῷ οὐκ ἔστιν ἐμβῆναι»· ἐνωρίς, πολὺ ἐνωρίς ἐλησμονήθηκαν. Ὁ Κάντιος σοβαρὰ ἐμελέτησε τὸ ζήτημα τοῦ χρόνου, ἀλλὰ τὸν συνέδεσε τόσο στενὰ μὲ τὸν ἰδικὸν μας τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι, ὥστε ἐδίδαξε ὅτι ὁ χρόνος καθ' ἑαυτὸν δὲν εἶνε ὄντοτης ξεχωριστή, ἀλλ' ἁπλῶς ἐμεῖς δὲν ἡμποροῦμε μὲ κανένα τρόπο νὰ σκεφθοῦμε χωρὶς τὸν χρόνο, γιατί αὐτὸς φανερώνει τὴ διαδοχὴ, τὴν ἀνέλιξιν τῶν διανοημάτων μας. Στὸ σημεῖον αὐτὸ εὗρηκε τὸ ζήτημα ὁ Bergson, σ' αὐτὸν δὲ πρῶτον ἀνήκει ἡ μεγάλη τιμὴ ὅτι ἐπέστησε τὴν προσοχὴ τῶν φιλοσοφούντων στὸ πρόβλημα τοῦ χρόνου, τοῦ ἐπρόκειτο μὲ τὶς σύγχρονες θεωρίες τῆς σχετικότητος νὰ μεταρρυθμίσῃ ὁλόκληρην τὴν ἐπιστήμην. Τότε μόνον, λέγει ὁ Bergson, θὰ ἀποκτήσωμεν ἰδέαν σαφεῇ τοῦ χρόνου, ὅταν σκύψωμε προσεκτικὰ ἀπάνω στὴν συνειδήσιν μᾶς καὶ σχηματίσωμε περὶ αὐτῆς γνῶσιν ἀκριβῆ.

Ὅλοι γνωρίζομε ποιῆς λέγονται καταστάσεις τῆς συνειδήσεως· μία σκέψις, μία ἀνησυχία, μία ἐπιθυμία, μία εὐχαρίστησις, ὅλα αὐτὰ εἶνε καταστάσεις τῆς συνειδήσεως. Αἱ καταστάσεις λοιπὸν τῆς συνειδήσεως, λέγει ὁ Bergson, δὲν εἶνε μεγέθη ἀλλὰ ἐντάσεις, δὲν εἶνε ποσότητες ἀλλὰ ποιότητες, δὲν εἶνε τέλος πράγματα μετρητά, ἀλλὰ μόνον ἀντιληπτά, συναισθητά. Ὅταν μετροῦμε τὶς καταστάσεις τῆς συνειδήσεώς μας, δὲν μετροῦμε παρὰ μόνον τὶς ἐξωτερικὰς αἰτίαι, τοῦ τὶς προκαλοῦν, οἱ ὁποῖαι ἐπει-

δὴ ἀνήκουν στὸ χῶρο, στὸ διάστημα μετροῦνται. Οἱ καταστάσεις τῆς συνειδήσεως γιὰ νὰ μετρηθοῦν πρέπει νὰ συνυπάρχουνε ταῦτο-χρόνος—πρᾶγμα ποῦ εἶνε ἀδύνατο, γιατί ἡ συνείδηση εἶνε ἓνα συνεχὲς καὶ ἀδιάκοπο ρεῦμα, τοῦ ὁποίου τὸ ἀνεπίστροφο καὶ ἡ διηνεκῆς διαφύρωση εἶνε τὰ κυριώτερα χαρακτηριστικά. Κάθε τι ποῦ μετρεῖται ὑπάρχει στὸν χῶρο : *L' espace est la condition du nombre !*

Οἱ καταστάσεις τῆς συνειδήσεώς μας δὲν μετροῦνται γιατί εἶνε ξένες πρὸς τὸν χῶρο. Ἀλλὰ τί εἶνε χῶρος, διάστημα ; Τὸν χῶρο φανταζόμεθα ὡς περιέχον κενὸ καὶ ἄπιο. Κενὸ μὲν, ἀδειανό, γιατί ἂν ἦταν γεμάτο θάταν ἀντικείμενο καὶ θὰ εἶχεν ἀνάγκην ἐνὸς ἄλλου χώρου, γιὰ νὰ διαληφθῇ μέσα σ' αὐτόν. Ἀποιο δέ, χωρὶς ποιότητες δηλ. γιατί τότε μόνο μπορεῖ νὰ εἶνε τόπος κοινὸς καὶ καθολικὸς σύνδεσμος ὅλων τῶν ἀντικειμένων. Χρόνος δὲ τί εἶνε ; Τὸν χρόνο φανταζόμεθα, λέγει ὁ Bergson, ἐσφαλμένως. Νομίζομε δηλ. (ὅπως ὁ Κάντιος ἐδίδασκεν) ὅτι εἶνε ἔκταση μὲ μιὰν μόνη διάσταση, μία εὐθεῖα γραμμὴ δηλαδὴ κατὰ μῆκος τῆς ὁποίας τοποθετοῦμε τὶς καταστάσεις τῆς συνειδήσεώς μας, τὴν διαδοχικὴν δηλ. σειρά τῶν. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶνε ὀρθό· γιατί αὐτὴ ἡ γραμμὴ, ποῦ τὴν νομίζομε χρόνον, εἶνε ἀπλούστατα χῶρος, ἔκταση, διάστημα. Ἐπειτα οἱ καταστάσεις τῆς συνειδήσεώς μας δὲν ἡμποροῦν νὰ τοποθετηθοῦν ἢ μιὰ κοντὰ στὴν ἄλλη, γιατί δὲν εἶνε μεγέθη, ὥστε νὰ μποροῦν νὰ παρατεθοῦν (*se juxtaposer*), ἀλλ' εἶνε ποιότητες ρέουσες ἀκατάσχετα μέσα στὴν συνεχῆ διάρκειαν, διηνεκῶς νέες καὶ διηνεκῶς ἀλλάσσουσες, οἱ ὁποῖες *δ ι ε ι σ δ ύ ο υ σ ι ν ε ἰ ς ἀ λ λ ἡ λ α ς, se compénétrent mutuellement*. Νὰ λοιπὸν τὸ ζήτημα : Δὲν ἔχομεν ὀρθὴν ἰδέαν τοῦ χρόνου· συγχέουμε χρόνο καὶ χῶρον· ὅ,τι νομίζομε ὡς χρόνον δὲν εἶνε παρὰ μόνον ἓν *fantôme d'espace*. Ὁ χρόνος ὅμως δὲν εἶνε σὰν τὸν χῶρον κενὸ καὶ ἄπιο περιέχον, ἀλλὰ πολλαπλότης ποιοτικὴ (*multiplicité qualitative*), πολλαπλότης δηλ. χωρὶς ποσότητα.

Ἀλλὰ πῶς εἶνε δυνατόν αὐτό ; Πολλαπλότης χωρὶς ποσότητα εἶνε ἀντίφασις· τὸ πολλαπλοῦν προϋποθέτει τὸ ποσό! Καὶ ὅμως, λέγει ὁ Bergson, αὐτὴ εἶνε ἡ συγκεκριμένη πραγματικότης, τὴν ὁποίαν ἡ δική μας διάνοια δὲν ἡμπορεῖ ν' ἀντιληφθῇ, γιατί ἐξ αἰτίας τῆς κατασκευῆς της ἀναφέρει ὅλα τὰ πράγματα στὸ διάστημα, ἀδυνατεῖ λ. χ. ν' ἀντιληφθῇ τὴν κίνηση, χωρὶς νὰ φαντασθῇ ἓνα κινητὸ κινούμενο· μετρεῖ τὸν χρόνο μὲ τὶς ἀποστάσεις τῶν δεικτῶν ἀπάνω στὴ πλάκα τοῦ ὥρολογίου. Ἡ διάνοια λοιπὸν δὲν

ἔμπορεῖ νὰ ἀντιληφθῇ τὴν κίνηση, τὸν χρόνον· ἄρα εἶνε ἀνίκανη νὰ ἐννοήσῃ τὴ ζωή, ἀφοῦ ζωὴ δὲν εἶνε ἄλλο παρὰ μιὰ ἀκατάσχετη κίνηση, μιὰ ἀδιάκοπη ροή, ἓνα συνεχὲς γίγνεσθαι!

Δὲν ἠμπορεῖτε νὰ φαντασθῆτε, Κύριοι, τί μεγάλην σημασίαν ἔχει γιὰ τὴν φιλοσοφίαν ὁ ἀφορισμὸς αὐτὸς τοῦ Bergson! Ἡ διά-
νους εἶνε ἀνίκανη νὰ ἐννοήσῃ τὴ ζωή! Ὡς τώρα ἡ
Φιλοσοφία ἐλάτρευε τὴν διάνοια, τὸν Λόγον. Ὁ Πλάτων ἐθεοποίησε
τῆς διανοίας τὰ πλάσματα, τὶς ἔννοιες. Τοὺς ἔδωκεν ὄντοτητα ξεχω-
ριστὴ καὶ ἀνεξάρτητο, ἔξω τοῦ χρόνου, μακριὰ ἀπὸ τὴν μεταβολή,
στὴν αἰωνιότητα, ἀπάνω σ' ἓνα κόσμον ἰδεώδη καὶ ἀσάλευτο. Τώρα
τὸ κρηπίδωμα αὐτὸ τῆς Μεταφυσικῆς, ἡ διάνοια γκρεμίζεται. Ποιὰν
σημασίαν ἔχει τὸ πρᾶγμα, θὰ δῆτε ἀπὸ τὶς συνέπειες αὐτῆς τῆς ἀν-
ταρσίας, τὶς ὁποῖες, μὲ εὐστοχίαν τοῦ θέλγει, συνάγει ὁ Bergson
ἀπὸ τὴν βασικὴν αὐτὴν ἀρχή. Μετὰ τὰ δύο ζητήματα αὐτὰ τοῦ
χρόνου καὶ τῆς συνειδήσεως ὁ Γάλλος φιλόσοφος διερευνᾷ ἓνα ἀπὸ
τὰ σπουδαιότερα προβλήματα τῆς φιλοσοφίας: τὸ πρόβλημα
τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως!

Γνωρίζετε ὅλοι τὶς δύο θεμελιώδεις λύσεις τοῦ προβλήματος
αὐτοῦ. Ἄλλοι μὲν πιστεύουν πῶς εἴμαστε ἐλεύθεροι στὶς ἀποφάσεις
μας, ὅτι ἡ θέλησή μας δὲν δεσμεύεται ὅταν πρόκειται νὰ ἐκλέξῃ με-
ταξὺ πολλῶν ἐνδεχομένων, ἀλλὰ προτιμᾷ ἐλεύθερα τοῦτο ἢ ἐκεῖνο.
Οἱ ἀντίπαλοι ὅμως τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, οἱ ντετερμινιστ
πιστεύουν ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶνε ἐλεύθερος στὶς προτιμήσεις του·
κίνητρα ἀδυσώπητα καὶ δεσποτικὰ ἄγουν καὶ φέρουν τὴ θέλησή
μας, ἡ ὁποία ὑποτάσσεται στὸν γενικὸ νόμον τῆς αἰτιότητος, τοῦ
ἄξιου ν' ἀκολουθῇ σὲ κάθε αἰτία ἓνα ὀρισμένον ἀποτέλεσμα. — Ὁ
Bergson λύει τὸ πρόβλημα αὐτὸ κατὰ ἓνα πολὺ πρωτότυπον καὶ
εὐφυῆ τρόπο: τὸ πρόβλημα λέγει τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως
διδιωνίσκεται γιὰ τὸν λόγον ὅτι ἔχομε σχηματίζει περὶ τῆς ψυχῆς
μιὰν ἰδέαν σ τ α τ ι κ ή! Φανταζόμεθα δηλ. μιὰ ψυχὴ Α π. χ. καὶ
δίπλα σ' αὐτὴν δύο κίνητρα (motifs) Β καὶ Γ, τὰ ὁποῖα ἔχουν ὅρια
τελείως διακεκριμένα καὶ εἶνε ἀνεξάρτητα ἀναμεταξύ των καὶ ἀπὸ
τὴν ψυχὴ. Νομίζομε λοιπὸν ὅτι τὰ κίνητρα αὐτὰ τραβοῦν τὴν ψυχὴ
πρὸς τὸ μέρος των καὶ στὸ τέλος τὸ ἓνα ἀπ' αὐτὰ ὑπερισχύει καὶ
τραβᾷ τὴν ψυχὴ πρὸς τὴν διεύθυνσίν του. Ἡ ἰδέα ὅμως αὐτὴ δὲν
εἶνε ὀρθή, γιατίε στὴν πραγματικότητι τὰ κίνητρα (les motifs) δὲν
εἶνε ὄντοτητες ἀνεξάρτητες καὶ ἐξωτερικὲς ἐν σχέσει πρὸς τὴν ψυχὴ,
ἀλλ' εἶνε παρὰ σ τ α σ ε ι ς, ἰδέες καὶ σὰν τέτοιες ὑπάρχουν μέσα
στὴ ψυχὴ μας. Ὅταν τὸ ἐγὼ συλλαμβάνῃ μιὰν ἰδέαν, δὲν εἶνε πλέον

τὸ ἴδιο ἐγὼ ὅπως καὶ πρὶν, γιὰ τὴν ἰδέαν αὐτὴν θὰ τοῦ δώσω τὸ χρώμα της, τὴν ποιότητά της, τὴν ἔντασή της. Ὅταν κατόπιν ἀναφανῇ μέσα στὴ συνείδηση ἡ ἀντίθετη ἰδέα, πάλι τὸ ἐγὼ χρωματίζεται διαφορετικὰ, παίρνει μιὰν νέα διάθεση. Ἐκτὸς αὐτοῦ ἡ ψυχὴ δὲν εἶνε ἀσάλευτη, ἀλλὰ βρίσκεται σὲ ἀδιάλειπτη κίνηση. Μέσα της ὀργᾷ μιὰ ἀδιάκοπη δραστηριότητος, τὰ ἐρεθίσματα συγχέονται μέσα στὸ ρευστὸ μέταλλο τῆς συνειδήσεως καὶ ἀπ' ὅλην αὐτὴ τὴν ὁδεύουσαν ἐνέργεια ἐκκολάπτεται στὸ τέλος ἡ ἀ π ό φ α σ η. Κατ' αὐτὴν ἡ συνείδηση δὲν ἐκινήθηκε πρὸς τοῦτο ἢ πρὸς ἐκεῖνο τὸ κίνητρο, ἀλλ' ἄλλαξε χρωματισμό, διάθεση, ποιότητα. Δηλαδή δὲν ἔγινε ἀλλαγὴ θέσεως στὸ διάστημα, ἀλλαγὴ ποσοτική, ἀλλὰ συνέβηκε μιὰ ποιοτικὴ μεταβολή, μιὰ πρόοδος στὴ διάρκεια, μιὰ ἀλλοίωση χ ρ ο ν ι κ ή. Νά ! ὁ κόσμος τοῦ προβλήματος. Παραμένει ἅλτο καὶ διαιωνίζεται ἡ πάλι γιὰ τὸν λόγον ὅτι ντετερμινιστ καὶ ἐντετερμινιστ συγχέουν τὸν χῶρο μὲ τὸν χρόνον. Νομίζουν πῶς ἡ ψυχὴ ἀλλάσσει θέσιν στὸ διάστημα καὶ γι' αὐτὸ δὲν ἠμποροῦν νὰ ἐξηγήσουν πῶς εἴμαστε ἐλεύθεροι στὶς ἀποφάσεις μας, πῶς δηλ. ἀναιτίως φερόμαστε πρὸς τοῦτο ἢ πρὸς ἐκεῖνο τὸ κίνητρο. Ἀλλαγὴ ὅμως θέσεως δὲν γίνεται, ἀπλῶς ἡ ψυχὴ ἀλλάσσει χρωματισμό, μεταβάλλεται ἐ ν χ ρ ό ν ω. Ἐμεῖς γιὰ νὰ ἀντιληφθοῦμε τὸ πρᾶγμα τὸ ἐ ν τ ο π ί ζ ο μ ε, τὸ ἀνάγομε στὸν χῶρο — γιὰ τὴν εἶναι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο κατασκευασμένη ἡ διάνοιά μας — καὶ ἔτσι οὐδέποτε φθάνομε σὲ συμπέρασμα ὀρθό. Βέβαια — λέγει ὁ Bergson — δὲν εἴμαστε πάντοτε ἐλεύθεροι στὶς ἀποφάσεις μας, γιὰ τὴν μακροχρόνια κοινωνικὴ συμβίωση ἐδημιούργησε τὶς συνήθειες, τὶς ἔξεις, τὴν ἐθιμοτυπία. Ὅλα αὐτὰ ἐσκέπασαν ἕνα μέρος τοῦ Ἐγὼ μας, τὴν ἐπιφάνειά του, ἡ ὁποία ἀναφέρεται στὸν χῶρον καὶ τὴν λυμαίνεται φυσικὰ ἡ αἰτιότης. Τὸ ἐνδόμυχον ὅμως Ἐγὼ μας — *notre moi fondamental* εἶνε ἐλεύθερο στὶς ἀποφάσεις του καὶ γι' αὐτὸ στὶς κρίσιμες περιστάσεις τῆς ζωῆς γίνεται ἕνας σεισμὸς δυνατὸς μέσ' τὴν συνειδήσιν μας, ὁ ὁποῖος σπάζει τὴν κρούστα αὐτὴ τῆς αὐτοματότητος, τοῦ μηχανισμοῦ, ποῦ μᾶς κάνει ἀνδρείκελλα κοινωνικά, καὶ ἔτσι ἀναβλύζουν μέσα ἀπὸ τὸ ἐσώτερό μας Ἐγὼ οἱ αἰφνίδιες ἐκείνες καὶ ἰσχυρὲς ἀποφάσεις ποῦ καταπλήσσουν καὶ ἐμᾶς τοὺς ἴδιους. Σὲ τὴν ἀντίθεση βρίσκονται πρὸς τὸ παρελθόν μας.

Βλέπετε λοιπόν, Κύριοι, μὲ τί νέον φῶς καταυγάζει τὰ μεγάλα φιλοσοφικὰ προβλήματα ὁ Μπερζονισμός, ὁ ὁποῖος μᾶς ἀλλάσσει αὐτὸν τὸν τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι. Θὰ πεισθῇτε ἀκόμη περισσότερο, ὅταν προχωρήσωμε στὴ Φιλοσοφίαν τοῦ Bergson. Ἀς ἔλθωμε

στο δεύτερο σύγγραμμα του Γάλλου Φιλοσόφου, στην «Υ λ η κ α ι Μ ν ή μ η» (Matière et Mémoire — Essai sur la relation du corps à l'esprit). Στο βιβλίο αυτό ο Bergson μελετᾷ τις σχέσεις σώματος καὶ πνεύματος, παίρνει δὲ ὡς ἀφετηρία τὸ στοιχειῶδες ψυχολογικὸ φαινόμενο τῆς ἀντίληψως. Ἡ ἀντίληψη, λέγει, δὲν ἀπαντᾷ μοναχὰ στὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ παντοῦ ὅπου ὑπάρχει ζῶσα πραγματικότητα. Ζῆν καὶ ἀντιλαμβάνεσθαι εἶνε ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πράγμα. Ἡ ἀντίληψη εἶνε μιὰ πλέον ἐξελιγμένη μορφή τῆς ζωϊκῆς ἀντιδράσεως τῆς ἐρεθιστικότητος, ποῦ ἀναφαίνεται ἀμέσως μὲ τὸ πρῶτο πρωτοπλασμικὸ κύτταρο, στὴν πρώτη ἐκδήλωση τῆς ζωῆς του. Στὶς ἀρχὲς τῆς ὀργανικῆς ζωῆς ἡ ἀντίδραση εἶνε αὐτόματη, μηχανικὴ, ὁμοιόμορφη. Ὅσο ὅμως προχωροῦμε στὴν ἀνάβαση τῆς κλίμακος τῶν ὄντων, τόσο οἱ ἀντιδράσεις των γίνονται ἀπρόβλεπτες, ποικίλες, ἐλευθερόβουλες. Ἡ αὐτοματότης μεταβάλλεται σιγὰ-σιγὰ σὲ ἐλευθερία. Πῶς αὐτό; Μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐγκεφάλου. Τὸ πρᾶγμα αὐτὸ ἀκριβῶς κάνει πολλοὺς νὰ πιστεύουν πῶς ὁ ἐγκέφαλος εἶνε ἡ ἕδρα τοῦ πνεύματος-τοῦ Λόγου. Ὅτι ὅμως αὐτοὶ ποῦ νομίζουν ἓνα τέτοιο πρᾶγμα δὲν σκέπτονται ὀρθά, ἡ ἀπόδειξις δὲν εἶνε δύσκολη. Ἐξακριβωμένα πειράματα μᾶς πείθουνε ὅτι ὁ αὐτοματισμὸς τοῦ σώματος ἐδράζεται στὸν νωτιαῖο μυελό. Ἐὰν τώρα συγκρίνωμε τὴν σύσταση τοῦ ἐγκεφάλου πρὸς τὴν σύσταση τοῦ νωτιαίου μυελοῦ θὰ δοῦμε πῶς οἱ λειτουργίαι τοῦ ἐγκεφάλου εἶνε μὲν πολυπλοκώτερες ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἀντανεκλαστικὴν δραστικότητα τοῦ μυϊκοῦ συστήματος, δὲν διαφέρουν ὅμως ἀπ' αὐτὴν κατὰ τὴν φύσιν. Σὲ τί λοιπὸν χρησιμεύει ὁ ἐγκέφαλος μέσα στὸν ὀργανισμό μας; Ἀπλούστατα ὁ ἐγκέφαλος εἶνε ἓνα εἶδος κεντρικοῦ τηλεφωνικοῦ γραφείου, τοῦ ὁποίου ἔργον εἶνε νὰ δίνη τὴν συγκοινωνία. Son rôle est de donner la communication. Ὁ ἐγκέφαλος δὲν προσθέτει τίποτα σ' ὅ,τι δέχεται ἀλλὰ καθὼς τὰ δεκτικὰ ἐρεθισμῶν ὅργανα τοῦ σώματός μας ἔχουν στὸν ἐγκέφαλο τὰ ἀκροτελεύτιά των καὶ οἱ κινητικοὶ μηχανισμοὶ μας παίρνουν διαταγὰς ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλον, ἔργον αὐτοῦ πρωτεῦον εἶνε νὰ σχετίζῃ κάθε περιφερικὸ ἐρέθισμα πρὸς τὴν ἀνάλογον κινητικὴν ἀντίδραση. Τίποτα περισσότερο.

Ἄς προχωρήσωμεν ὅμως ἀκόμη περισσότερο στὴν ἀνάλυσιν αὐτὴ τῶν ἐγκεφαλικῶν ἀντιδράσεων. Ἐλέγαμεν ὀλίγο προηγουμένως ὅτι ἡ ἀντίληψη δὲν εἶνε παρὰ μιὰ μορφή τῆς ἀντιδράσεως, ποῦ παρατηρεῖται τόσο στὴν ὀργανικὴν, ὅσο καὶ στὴν ἀνόργανον ὕλην. Ἡ Φυσικὴ μᾶς διδάσκει πῶς ὅλα τὰ σώματα μέσα στὸ σύμπαν

ἐνεργοῦν καὶ ἀντενεργοῦν πρὸς ἄλληλα. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι καθὲ μέρος τοῦ κόσμου μας αἰσθάνεται, ἀντιλαμβάνεται τὴν παρουσία καὶ τὴν ἐπίδραση τῶν ἄλλων μερῶν; Ἀναμφιβόλως! Ὑπάρχει ὁμοῦς μιὰ οὐσιώδης διαφορὰ μετὰ τῆς τυφλῆς αὐτῆς ἀντίληψως τῆς ὕλης καὶ τῆς ἀντίληψως τῶν ἐνοργάνων ὄντων καὶ μάλιστα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἐνέργεια περνᾷ μέσα ἀπὸ τὰ ἀνόργανα, τὰ ὕλικά σώματα χωρὶς καθύλου νὰ σταματᾷ. Τὰ σώματα αὐτὰ μοιάζουν μὲ τὸ διαφανὲς γυαλί, ποῦ ἀφίνει νὰ περνοῦν οἱ εἰκόνες, χωρὶς νὰ τις σταματᾷ μιὰ στιγμή γιὰ νὰ γίνουν θεατὲς ἀπὸ τὸν παρατηρητὴν. Ἀντίθετα ὅ,τι χαρακτηρίζει τὴν ἀντίληψη τῶν ἐνοργάνων ὄντων καὶ μάλιστα τοῦ ἀνθρώπου εἶνε ἡ ἐκλογή. Τὰ ὀδικά μας ὄργανα ἀντιλαμβανόμενα σταματοῦν τις ἐντυπώσεις ἄλλα πῶς; Μόνον ἐκεῖνες, οἱ ὁποῖες μᾶς ἐνδιαφέρουν ἀμέσως καὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων μποροῦμε νὰ ἀντιδράσωμε, σταματοῦν. Οἱ αἰσθήσεις μας λοιπὸν προσηλώνονται ἀπάνω σ' ὅλα τὰ πράγματα, ἀλλὰ ἐμεῖς δὲν ἀντιλαμβανόμεστε παρὰ μόνο τις ἀπόψεις τῶν πραγμάτων αὐτῶν, οἱ ὁποῖες μᾶς ἐνδιαφέρουν. Ὁ ἐγκέφαλος ἄρα δὲν εἶνε τὸ διαφανὲς γυαλί, ποῦ ἀφίνει νὰ περνοῦν ἐλεύθερα οἱ εἰκόνες, ἀλλὰ ὁ καθρέφτης ποῦ σταματᾷ τις εἰκόνες. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅμως ὅτι σταματᾷ ὅσες ἀκτῖνες τὸν ἐνδιαφέρουν ἀμέσως, σὲ τρόπον ὥστε ἡ σχηματιζομένη παρὰστασις δὲν εἶνε πιστὴ καὶ ἀντικειμενικὴ τῶν πραγμάτων εἰκόν, ἀλλ' εἶδωλο ποῦ ἐσχηματίσθηκε μὲ ὅσα στοιχεῖα, μὲ ὅσες ἀπόψεις τῶν πραγμάτων μᾶς χρειάζονται καὶ μᾶς ἀναγκαίου.

Ἀπὸ τὴν τόσο γόνιμη σὲ συμπεράσματα θεωρίαν αὐτὴ περὶ τοῦ ἐγκεφάλου συνάγει ὁ Bergson τὸ ἀκόλουθο σπουδαιότατο συμπέρασμα. Ἀφοῦ οἱ παρατάσεις μας δὲν εἶνε πιστὲς καὶ ἀνιδιοτελεῖς τῶν πραγμάτων εἰκόνες, οἱ ὁποῖες παθητικῶς ν' ἀντανακλῶνται στὴν συνείδησίν μας, ἀλλ' εἶνε εἶδωλα τεχνητά, ποῦ ὁ ἐγκέφαλός μας κατασκευάζει, αὐθαίρετα ἐκλέγοντας, μετὰ τῶν στοιχείων τῶν ἀντικειμένων, τόσα μόνον ὅσα τοῦ χρησιμεύουν γιὰ τὴν δράσιν, κατὰ φυσικὸ λόγον συνάγεται ὅτι οἱ ἐννοίαι δὲν εἶνε μέσα ἀσφαλῆ γνώσεως καθαρῆς καὶ ἀντικειμενικῆς, ἀλλ' ὄργανα μόνον κατάλληλα γιὰ τὴν δράσιν μας ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητος, ποῦ μᾶς περιστοιχίζει. Μὲ τὸ συμπέρασμα αὐτὸ ἀνατέλλει ὁ σκεπτικισμὸς τοῦ Bergson, ἡ δυσπιστία του πρὸς τις μεθόδους τῆς γνώσεως τῆς ἐκ παραδόσεως φιλοσοφίας. Ἀπὸ τὸ συμπέρασμα τοῦτο ὠδηγήθηκεν ὁ Γάλλος Φιλόσοφος νὰ χαράξῃ νέαν ὁδὸν γνώσεως, ὁδὸν

ποῦ φέρει πρὸς τὴν ἀλήθεια. Ποιὰ εἶνε ἡ ὁδὸς αὐτή, θὰ δοῦμεν ἀργότερα.

Κι αὐτὰ μὲν περὶ τῆς διανοήσεως καὶ τῆς θέσεως τοῦ ἐγκεφάλου στὸ σῶμα. Τί διδάσκει ἄρα περὶ πνεύματος ὁ Bergson ;

Ἡ μ ν ἢ μ η, λέγει, τὸ θεμελιῶδες αὐτὸ ψυχολογικὸ φαινόμενο, ὅταν μελετηθῇ προσεκτικὰ θὰ διαφωτίσῃ τὸ μεγάλο πρόβλημα τῶν σχέσεων σώματος καὶ ψυχῆς, ὕλης καὶ πνεύματος. Μὲ τὴν μνήμη, λέγει, ἀποκτοῦμε συνείδηση τῆς προσωπικότητός μας, χάρις σ' αὐτὴν γεννιέται μέσα μας ἡ ἰδέα τοῦ ἐγώ. Τὰ πολὺ μικρὰ παιδιὰ παύουν νὰ μιλοῦν περὶ τοῦ ἀτόμου των κατὰ τρίτο πρόσωπο καὶ ἀρχίζουν νὰ λέγουν ἐ γ ώ, ὅταν ἀναπτυχθῇ ἀρκετὰ ἡ μνήμη των καὶ μάθῃ νὰ συγκρατῇ τὴν συνέχεια τῆς ἀτομικότητός των.

Ἡ μνήμη λοιπὸν αὐτὴ θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς φυσιολόγους ὡς ἡ πλέον ὕλική—ἄς ποῦμε— ἀπὸ τῆς ψυχικῆς λειτουργίας. Τὴν ἐντοπίζουν μάλιστα ἀπάνω στὴν ἐγκεφαλικὴν οὐσία : στὸν πόδα τῆς τρίτης ἀριστερῆς μετωπιαίας ἑλικος ἐδράζεται ἡ ἀνάμνηση τῶν κινήσεων τοῦ ἐνάρθρου λόγου· στὴν πρώτη καὶ δευτέρην ἀριστερὴ κροταφικὴ ἑλικά διατηρεῖται ἡ μνήμη τοῦ ἤχου τῶν λέξεων· ἀπάνω στὴ δευτέρην ἀριστερὴ βρεγματικὴ ἑλικά φυλάγονται οἱ ὀπτικὲς εἰκόνες τῶν λέξεων καὶ τῶν γραμμάτων. Ἐὰν λοιπόν— λέγει ὁ Bergson — ἀποδειχθῇ ὅτι ἡ τόσον ὕλική αὐτὴ ἐνέργεια — ἡ μνήμη εἶνε ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλον, ὅπου οἱ φυσιολόγοι τὴν ἐντοπίζουν, πειστικώτερην ἀπόδειξη τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος, τῆς ὕλης ἀπὸ τοῦ πνεύματος δὲν θὰ ἐπιτύχουμε ποτέ. Γιὰ νὰ ἀποδείξῃ αὐτὸ ὁ Bergson ἐμελέτησε σοβαρὰ τὴν μνήμη τῶν λέξεων ἢ μᾶλλον τὴν μνήμη τοῦ ἤχου τῶν λέξεων, ἐξώδευσε δὲ πέντε ὁλόκληρα χρόνια στὴν μελέτη τῶν ποικίλων παθολογικῶν περιπτώσεων τῆς ἀ φ α σ ί α ς. Τὸ συμπέρασμα στὸ ὁποῖο κατέληξεν εἶνε σύντομα τὸ ἀκόλουθον : ἂν πράγματι οἱ ἀναμνήσεις μας ἦσαν τοποθετημένες ἀπάνω στὴν ἐγκεφαλικὴν οὐσία, θὰ ὄφειλε νὰ ὑπάρχῃ γιὰ κάθε λήθη μιὰ ἀντίστοιχη καὶ ὠρισμένη βλάβη στὶς ἑλικες τοῦ ἐγκεφάλου, ὅπου ἐντοπίζεται ἡ μνήμη. Ἐν τούτοις στὶς ἀμνησίες, κατὰ τὶς ὁποῖες ἓνα μεγάλο μέρος τῶν ἀναμνήσεών μας ἐξαλείφεται, καμμιά βλάβη ἐγκεφαλικὴ δὲν ἐξακριβώθη ποτέ. Τὸυναντίον στὴν ἀφασία ἢ στὴν ἀπώλεια τῆς ἱκανότητος τῆς ὀπτικῆς καὶ ἀκουστικῆς ἀναγνωρίσεως, ὁπότε καὶ παρατηρεῖται ὠρισμένη ἐγκεφαλικὴ βλάβη, δὲν εἶνε σὰν ν' ἀποσπῶνται ἀπὸ τὸ μέρος ὅπου ἐδράζονται ὠρισμένες ἀναμνήσεις, ἀλλ' αὐτὴ ἡ δεξιότης τοῦ ν' ἀνακαλῇ κανεὶς στὴν μνήμη του παρελθούσας παραστάσεις χάνει τὴν ζωτικό-

τητά της, ἐξασθενεῖ καὶ ὁ ἀσθενὴς ἀδυνατεῖ νὰ φέρῃ τὶς ἀναμνήσεις του σ' ἐπαφὴν μὲ τὴν παροῦσα διανοητικὴ του κατάστασις. Κατὰ ταῦτα ἡ μνήμη καθ' ἑαυτὴν εἶνε ἀνεξάρτητὴ ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλον· ὁ ἐγκέφαλος δὲν κάνει τίποτ' ἄλλο παρὰ νὰ συγχρονίσῃ τὶς ἀναμνήσεις· son rôle est d'actualiser le souvenir.

Μὲ τὸ συμπέρασμα αὐτὸ τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων σώματος καὶ ψυχῆς, ὕλης καὶ πνεύματος φωτίζεται καταπληκτικά. Ὁ ἐγκέφαλος δὲν εἶνε ὄργανο τῆς σκέψεως καὶ πολὺ περισσότερο δὲν γεννᾷ τὴ σκέψη. Ὁ ἐγκέφαλος προσαρμόζει τὴ σκέψη στὶς ἀπαιτήσεις τῆς ζωῆς. Ἡ σκέψη καθ' ἑαυτὴν εἶνε μιὰ σφαῖρα ἀπείρως εὐρύτερη ἀπὸ τὴν ἐγκεφαλικὴ διανόηση. Νὰ μιὰ ἀλληγορία εὐφανεστάτη τοῦ Bergson : ὁ ἐγκέφαλος εἶνε ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν σκέψη ὅ,τι ἡ μπαγκέτα τοῦ ἀρχιμουσικοῦ-τοῦ μαέστρου ἐν σχέσει πρὸς τὴν συμφωνίαν καθόλου. Ἡ συμφωνία καθ' ἑαυτὴν εἶνε κατὰ πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὶς κινήσεις τοῦ ἀρχιμουσικοῦ, ὁ ὁποῖος γιὰ τὸν ρυθμὸ τὴν περιορίζει ἀπάνω στὴν ἐκτέλεση ! Ἀπόδειξις δὲ τοῦ γεγονότος αὐτοῦ εἶνε ἡ παραφροσύνη. Τί ἄλλο εἶνε ἡ παραφροσύνη παρὰ τὸ νὰ λογικεύεται κανεὶς παρὰ τὴν πραγματικότητα ; ἔξω καθ' ὁλοκληρίαν ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, σὰν νὰ ὁραματίζεται ἓνα ὄνειρο ; Μὲ ἄλλα λοιπὸν λόγια τὸ πνεῦμα εἶνε μιὰ ὄντοτης ξεχωριστὴ ἀπὸ τὴν ὕλη· στὸν ἄνθρωπο ψυχὴ καὶ σῶμα εἶνε ἀνεξάρτητα· σημεῖο δὲ τῆς ἐπαφῆς εἶνε ἡ ἐγκεφαλικὴ διανόηση. Ὅποιος λοιπὸν ταυτίζει τὴν ἐγκεφαλικὴ δραστηριότητα μὲ τὴν νόηση καθόλου, παραλογίζεται ! γιὰ τὴν ταυτίζει τὸ μέρος μὲ τὸ ὅλον, ἀφοῦ ἡ πρώτη εἶνε μέρος τῆς δεύτης !

Βλέπετε, Κύριοι, πόσον ἐνδιαφέρουσα γίνεται ἡ φιλοσοφία τοῦ Bergson, ὅσο περισσότερο ξετυλίγεται. Στὸ μεσουράνημά της φθάνει στὸ κλασσικὸ πλεόν σύγγραμμα τοῦ Bergson : τὴν Δημιουργὸν Ἐξέλιξιν—L'évolution créatrice, ποῦ ὁμολογεῖται ὡς τὸ ἀριστούργημα τῆς σύγχρονης διεθνoῦς μεταφυσικῆς φιλοσοφίας.

Ἡ διάνοια δὲν ἔμπορεῖ νὰ ἀντιληφθῇ τὴν ζωὴ ! αὐτὸ εἶνε τὸ συμπέρασμα τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ Bergson. Ἡ διάνοια εἶνε ἓνα μέρος μόνον τοῦ πνεύματος, αὐτὸ πάλιν εἶνε τὸ συμπέρασμα τοῦ δευτέρου βιβλίου τοῦ φιλοσόφου μας. Ἡ Δημιουργὸς Ἐξέλιξις παίρνει ὡς ἀφετηρίαν τὰ δύο αὐτὰ δόγματα καὶ σκοπὸν ἔχει νὰ τὰ συμπληρώσῃ, νὰ τὰ ὁλοκληρώσῃ σ' ἓναν τέλειο μεταφυσικὸν τύπο. Κάθε τι ποῦ δὲν εἶνε διάνοια, μέσα στὴν ψυχικότητά μας — λέγει ὁ Bergson — εἶνε ἐνστικτο ! Τὸ

πνεῦμα, ὅταν πρωτοεκδηλώθηκε μέσα στοὺς κόλπους τῆς ὀργανικῆς ὕλης, ἐδιχάσθηκε σὲ δυὸ διάφορες τάσεις : στὸ ἔνστικτο καὶ στὴν διάνοιαν ! Ἐνστικτο καὶ διάνοια δὲν εἶνε δύο διαδοχικὲς φάσεις μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐνέργειας, καθὼς μιὰ ἐσφαλμένη παράδοση μᾶς κάνει νὰ βλέπουμε στὴν διάνοια μιὰν πιὸ ἐξελιγμένη μορφή τοῦ ἀρχικοῦ ἐνστίκτου, μιὰν πρόοδο δηλαδὴ πρὸς τελειότερην ἐκδήλωση τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ εἶνε δυὸ ταυτόχρονοι, καὶ τόσο μολτατῦτα διαφορετικὲς ἐκδηλώσεις τοῦ πνεύματος μέσα στὴν ὀργανικὴν ὕλη. Διάνοια καὶ ἔνστικτο εἶνε μὲν τῆς αὐτῆς φύσεως, ἀλλὰ τείνουν πρὸς διευθύνσεις διάφορες !

Ὅτι τὸ ἔνστικτον εἶνε πνεῦμα ἀποδεικνύεται εὐκολώτατα. Ὅποιονδήποτε ὀρισμὸ καὶ ἂν δώσωμε στὸ ἔνστικτο, εἴμεθα πάντοτε ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθούμε ὅτι αὐτὸ ποῦ ὀνομάζομεν ἔνστικτο εἶνε μιὰ δύναμη, μιὰ ὥθηση, μιὰ ἱκανότης, ἡ ὁποία δρᾷ ἐπὶ τῆς ὕλης γιὰ τὴν ἐπίτευξη ἑνὸς ἐπιδιωκόμενου σκοποῦ. Εἶνε ἐξ ἄλλου τόσο ἀξιοθαύμαστη ἡ ἐφευρετικότης τοῦ ἐνστίκτου σὲ πλεῖστες περιπτώσεις, εἶνε τόσο καταπληκτικοὶ οἱ πολύπλοκοι συνδυασμοὶ μὲ τοὺς ὁποίους φθάνει στὸν ποθούμενο σκοπὸ, ὥστε φαίνεται ὅλως διόλου ἀνεξήγητη ἡ ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ ἔνστικτο ὑπεροχὴ τῆς διάνοιας. Ἐνα καὶ μόνον παράδειγμα ἀπὸ τὶς θαυμάσιες ἀποκαλύψεις τοῦ μεγάλου ἐντομολόγου Fabre γιὰ τὸ ἔνστικτο τῶν ἐντόμων, θὰ πείσῃ ὅλους μας. Τὸ μικρὸ κολεόπτερο, ποῦ οἱ ἐντομολόγοι ὀνομάζουν Σίταρη ἀποθέτει τὰ αὐγά του στὴν εἴσοδο τῆς κυψέλης τῆς μέλισσας ποῦ ὀνομάζεται Ἀνθοφόρος. Ἡ νύμφη τῆς Σιτάρως παραμονεύει τὸν ἄρρενα Ἀνθοφόρο καὶ προσκολλᾶται ἀπάνω του κατὰ τὴν ἔξοδο ἀπὸ τὴν κυψέλη γιὰ νὰ τὸν παρακολουθήσῃ στὸ γαμήλιο ταξεῖδι. Τότε περνᾷ ἀπὸ τὸ ἄρρεν στὸ θῆλυ καὶ περιμένει ὥς ὅτου αὐτὸ ἀποθέσῃ κάπου τὰ αὐγά του, ὅποτε προσκολλᾶται ἀπάνω σ' ἓνα αὐγόν, τὸ καταβροχθίζει σιγὰ-σιγὰ καὶ ἐγκαθίσταται μέσα στὸ κέλυφός του. Μὲ τὸ κέλυφος αὐτὸ ἐξαπατᾷ τὶς μέλισσες καὶ ἡμπορεῖ εὐκολὰ νὰ τρώγῃ ὅσο μέλι θέλει. Καὶ μὲ τὸ μέλι ἀναπτύσσεται περὶφημα καὶ ἐξελίσσεται σὲ τέλειον ἐντομο. Βλέπετε λοιπὸν μὲ τί πολύπλοκους καὶ εὐφυέστατους συνδυασμοὺς κατορθώνει τὸ ἔνστικτο νὰ φθάσῃ στὸ σκοπὸ ποῦ ἐπιδιώκει.

Ἐνα ἄλλο παράδειγμα : ἡ σφήκα.

Ὁ Fabre ἀπέδειξεν ὅτι ἡ σφήκα ξέρει ἀκριβέστατα νὰ κεντᾷ τοὺς σκαθαβαίους καὶ τὶς κάμπιες, κατὰ τέτοιον τρόπον ὥστε νὰ τὶς παραλύῃ, ἀλλὰ ὅχι καὶ νὰ τὶς σκοτώνῃ, μὲ τὸν σκοπὸ νὰ προμηθεύῃ νωπὴ τροφὴν στὰ μικρά της, ὅταν πρωτοβγοῦν ἀπὸ τὰ

αυγά. Για νὰ παραλύη τὰ θύματά της ἡ σφήκα πρέπει νὰ τὰ κεντήσῃ ἀκριβῶς στὰ κινητικὰ γάγγλια· ἂν λίγο πιὸ πέρα τρυπήσῃ τὸ κεντρί της τὰ ἔντομα πεθαίνουν. Ποῦ ὅμως ἐσπούδασε τὴν ἐντομολογία καὶ τὴ χειρουργικὴ γιὰ τὴν λεπτὴν αὐτὴν ἐγχείρησι, τὴν τόσο δύσκολην, ἡ σφήκα ; Τὸ πρᾶγμα ἐξηγεῖται, λέγει ὁ Bergson, ὡς ἑξῆς : μεταξὺ τῆς σφήκας καὶ τοῦ θύματός της ὑπάρχει μιὰ συμπάθεια, κατὰ τὴν ἐτυμολογικὴ σημασίαν τῆς λέξεως. Ὑπάρχει δηλαδή σ' αὐτὰ κοινὴ ἡ αἰσθητικότης καὶ χάρις σ' αὐτὴν ἡ σφήκα διαισθάνεται τὴν ὀργανικὴ σύστασιν τοῦ θύματός της, ἀκριβῶς σὰν νὰ ἦτο στὸ ἐσωτερικόν του. Στὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἄρα δὲν ἔχουμε δυὸ ξεχωριστοὺς ὀργανισμούς, ἀλλὰ μιὰν ἀληθινὴ σύγχυσι τῆς αἰσθητικότητος τοῦ ἑνὸς μὲ τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἄλλου, σύγχυσι ποῦ τὴν ἐπιτυγχάνει τὸ θαῦμα τοῦ ἐνστίκτου. "Ἄς ἔλθωμε τώρα στὴν ἀνθρωπίνην ψυχολογίαν, γιὰ νὰ πιστοποιήσωμε τὸ πρᾶγμα συγκεκριμένον. "Οἱ ἔχομε δοκιμάσει τὸ περίεργον αὐτὸ φαινόμενον, ποῦ ἡ ψυχολογία ὀνομάζει ἄσυνείδητον ἔλξιν καὶ ἄσυνείδητον ἄπωσην. "Όταν γιὰ πρώτη φορὰ δοῦμε ἕνα ἄνθρωπον, πολλὰ φορὲς δοκιμάζομεν ἕνα παράδοξον συναίσθημα· αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος μᾶς τραβᾷ τὸν συμπαθοῦμε χωρὶς νὰ τὸν ξέρωμε· εἴμεθα βέβαιοι γιὰ τὰ εὐγενῆ του αἰσθήματα, γιὰ τὸν εὐθύ του χαρακτήρα. Αὐτὴ εἶνε ἡ ἄσυνείδητη ἔλξις. Ἀντίθετα ἄσυνείδητη ἄπωση εἶνε ἡ ἀντιπάθεια, τὴν ὁποίαν αἰσθανόμεθα πρὸς ἕνα ἄνθρωπον ποῦ πρώτη φορὰ ἀντικρύζομε, ἂν καὶ ἔχομε πολλὰς φορὰς λόγους νὰ εὐγνωμονοῦμε τὸν ἄνθρωπον αὐτό· φανταζόμεθα ὅτι ἔχει χυδαία ψυχὴ, πανοῦργον καὶ πρόστυχον χαρακτήρα. Καὶ τὸ περίεργον εἶνε ὅτι σπανίως ἀπατώμεθα στὶς περιπτώσεις αὐτές· τὸ μέλλον ἐπιβεβαιώνει κατηγορηματικὰ τὶς προβλέψεις μας. Εἰς τὰ φαινόμενα τῆς ἄσυνείδητης ἔλξεως ἡ ψυχολογία κάποτε κατατάσσει καὶ τὸν ἔρωτα ὅπως μερικὲς φορὰς τὸ μῦθος στὴν ἀρχικὴν του γένεσιν στὰ φαινόμενα τῆς ἄσυνείδητης ἀπώσεως. Νά ! λοιπὸν τὸ ἐνστικτόν. Διαισθανόμεθα τὸν χαρακτήρα ἑνὸς ἀνθρώπου χάρις στὸ ἐνστικτόν, τὸ ὁποῖον συγγείει τὴν ἰδικήν μας ἐνέργειαν μὲ τὴν αἰσθητικότητα ἑνὸς ἄλλου καὶ μᾶς ἀποκαλύπτει τὸν χαρακτήρα του. Ἐνα ἄλλο ἀκόμη παράδειγμα σχετικόν. Ἡ μεγαλοφυΐα εἶνε ἕνα ἐνστικτόν· ὁ Σαίξπηρ, ὁ Ρακίνας, ὁ Μολιέρους, ὁ Δοστογιέφσκυ μᾶς ἔδωκαν εἰκόνες πιστὰς τῶν χαρακτήρων ἐγκληματικῶν· πῶς ! ἔζησαν τὴν ζωὴν των ; Βεβαίως ὄχι. Ἀλλὰ χάρις στὴν συμπάθειαν τοῦ ἐνστίκτου διέγνωσαν ὅλες τὶς λεπτομέρειας αὐτῶν τῶν φοβερῶν ἀλλὰ καὶ τῶν ἀληθινῶν χαρακτήρων !

Τὸ ἐνστικτόν λοιπὸν εἶνε ἀναντιρρήτως πνεῦμα.

Ἄν τώρα συγκρίνωμεν ἔνστικτο καὶ διάνοια, θὰ παρατηρήσωμε τις ἐξῆς σπουδαιότατες διαφορές: 1ο Ἡ διάνοια ἐπιτυγχάνει τοὺς σκοποὺς της μὲ μέσα τεχνητά· ὁ ἄνθρωπος δὲν πρέπει νὰ ὀνομάζεται *homo sapiens*, ἀλλὰ *homo faber* ! Ἀντίθετα τὰ ὄργανα, τὰ μέσα τοῦ ἐνστίκτου εἶνε φυσικά! 2ο Ἡ μὲ τὴν διάνοια γνώση ἀναφέρεται σ' ἓ ν α μόνον ἀντικείμενο ἢ ἀκριβέστερα σ' ἓνα μόνο μέροσ τοῦ ἀντικειμένου, γιατί ἡ διάνοια τεμαχίζει τὴν πραγματικότητα. Ἀντίθετα ἡ μὲ τὸ ἐνστικτο γνώση εἶνε γενικὴ καὶ πλήρης. Καὶ 3ο Ἡ διάνοια γνωρίζει τὴν ἐπιφάνεια—τὴν ἐπιπολὴ τῶν πραγμάτων, γιατί μόνον τις σχέσεις τῶν ἀντιλαμβάνεται· ἀντίθετα τὸ ἐνστικτο γνωρίζει τὰ πράγματα καθ' ἑαυτά, δράττει τὸ ἐσωτερικὸ τῶν, τὴν οὐσίαν τῶν. Γι' αὐτὸ ἡ μὲ τὴν διάνοια γνώση εἶνε πλατεῖα σ' ἔκ τ α σ η, ἐν ᾧ ἡ μὲ τὸ ἐνστικτο εἶνε μεγάλη σ' ἐ β ά θ ο σ !

Ἀπὸ τις μεταξὺ ἐνστίκτου καὶ διανοίας διαφορὲς αὐτὲς προκύπτει σαφῶς ὅτι : ἂν ἡ διάνοια δὲν εἶνε ἱκανὴ νὰ ἀντιληφθῇ τὴν ζωὴν, τὸ ἐνστικτο μὲ τὰ ἀξιοθαύμαστα πλεονεκτήματά του, πρέπει νὰ εἶνε σὲ θέσιν νὰ ἀντιλαμβάνεται τὴν ζωὴν! Γιατὶ ἐν ᾧ τῆς διανοίας ἡ ἐνέργεια ἐσωτερικεύεται εὐθὺς σὲ συνείδηση, τὸ ἐνστικτο ζῇ τὴν ἐνέργειάν του, ἡ ὁποία ἐξωτερικεύεται σὲ δύναμη, δύναμη γενεσιουργό, ζωὴ. Εἶνε τώρα ἄρα γε δυνατόν ν' ἀποκαλύψῃ τὸ ἐνστικτο καὶ σὲ μᾶς τῆς ζωῆς τὸ τόσο πολύτιμο αὐτὸ μυστικόν ;! Πῶς ὄχι ; ἀπαντᾷ ὁ Bergson. Δὲν ἔχουμε πολλὰ φορὲς συνείδηση τῶν ἐνστίκτων μας ; Τὸ ἐνστικτο εἶνε ὥθησις, τάσις ἀλλὰ τάσις ὅχι τυφλή. Ἀποδείξῃ ὅτι ὑπάρχει στὸν ἄνθρωπον ἡ κα λ λ ι τ ε χ ν ι κ ῆ δ η μ ι ο υ ρ γ ι κ ό τ η ς, ἡ ὁποία εἶνε ἐνέργεια ἐνστικτώδης μὲν ἀλλὰ καὶ συνειδητή! Ὁ καλλιτέχνης εἶνε σὰν νὰ ζῇ τὴν ἔμπνευσίν του, τόσο καλὰ κατέχει τὸ περιεχόμενό της. Μεταφέρεται μέσα στὴν ἐνδόμυχη οὐσίαν τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐμπνεύσεώς του μὲ ἓνα εἶδος συμπαθείας. Γνωρίζει ἐκ τῶν ἔσω καὶ τελείως. Βέβαια ἡ αἰσθητικὴ αὐτὴ γνώση εἶνε ἀτομικὴ· ἀλλ' εἶνε δυνατόν μὲ ἐπανελημμένες προσπάθειες νὰ ἐπιτύχωμε γνώση τῆς αὐτῆς οὐσίας μὲ τὴν Τέχνην, ἀλλὰ ποῦ θὰ ἔχῃ ἀντικείμενο ὅχι μίαν ὠρισμένην ἀ τ ο μ ι κ ό τ η τ α, ἀλλὰ τὴν ζωὴν ἐν γένει !

Ἡ γνώση αὐτὴ εἶνε ἐκείνη τὴν ὁποίαν ὁ Bergson ὀνομάζει: *intuition*· ὁ ὅρος ἐξελληνίζεται ἐν ό ρ α σ η ἢ διαίσθησις. Ἐν ό ρ α σ η εἶνε τὸ ἐνστικτο, ποῦ ἔλαβε συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του, ποῦ καταυγιάσθηκε ἀπὸ τὸ φῶς τῆς σκέψεως! Ἡ ἐν ό ρ α σ η εἶνε κατὰ τὸν Bergson ἡ μόνη ὁδὸς τῆς Γνώσεως, ἡ ὁποία φέρει

πρὸς τὴν Ἀλήθεια τὴν πιστὴ καὶ ἀναντίρρητη. Μᾶς δίνει δὲ ὁ ἴδιος τὸν τρόπο καὶ τοὺς καρποὺς αὐτῆς τῆς νέας γνωσιολογικῆς μεθόδου τοῦ: ἅς συγκεντρωθοῦμε, λέγει, πάνω σ' ὅ,τι ἔχομε ὅλως διόλου ἄσχετο ἀπὸ τὴν ἐξωτερικότητα, ποῦ τὴν διαρρέει ἡ διάνοια· ἅς ζητήσωμε στὰ βάθη τῆς προσωπικότητός μας τὸ σημεῖο ἐκεῖνο, στὸ ὁποῖο θὰ εἴμεθα ὅσο τὸ δυνατό πλησιέστερα πρὸς τὴν ἐνδόμυχη ζωὴ μας. Ἔτσι θὰ ἐγκαταλείψωμε γιὰ πάντα τὸν χῶρο, θὰ βυθισθοῦμε στὴ διάρκεια (dans la durée) ὅπου ἕνα πάντοτε ὁδεῦον παρελθὸν πλατύνεται συνεχῶς μὲ τὴν συρροὴ ἑνὸς παρόντος ἀδιάκοπα νέου. Τότε θὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἡ βούλησί μας τείνεται—τεντώνεται ἰσχυρότατα γιὰ νὰ συγκεντρώσῃ τὴν προσωπικότητά μας· νὰ δράξῃ τὸ παρελθὸν μας ποῦ ὁλοένα ἐξαλείφεται καὶ νὰ τὸ ρίξῃ συμπαγὲς καὶ ἀδιαίρετο μέσα στὸ παρόν, ποῦ αὐτὸ τὸ ἴδιο παρελθὸν καθὼς θὰ ριχθῇ θὰ τὸ δημιουργήσῃ. Μὲ τὸν τρόπον αὐτὸ θὰ λάβουμε συνείδηση (μὲ τὴν ἐνόραση βέβαια) τῆς πνευματικότητός μας (de notre spiritualité). Ὅ,τι τὴν χαρακτηρίζει εἶνε, τὸ τέντωμα αὐτό, la tension, ὁ τόνος—ὅπως ἔλεγαν στὴν ἴδια περίπτωσιν οἱ Στωϊκοὶ τῆς ἀρχαιότητος. Ἐπειτα ἅς ἀκολουθήσωμε τὴν ἀντίθετην ὁδὸν· ἅς πέσωμε στὴν ἀπόλυτη παθητικότητα, ὅπου οὔτε μνήμη οὔτε βούλησις λειτουργεῖ. Θ' ἀπομακρυνθοῦμε τότε εὐθὺς ἀπὸ τὴν διάρκεια καὶ θὰ περιορισθοῦμε στὸν χῶρο—στὸ διάστημα. Τίποτε δὲν θὰ αἰσθανώμεθα παρὰ ἕνα στιγμιαῖο παρόν ποῦ πεθαίνει καὶ ἀναγεννιέται ἐπ' ἀπειρον. Αὐτὴ εἶνε ἡ ὑλικότης (la matérialité). Ὅ,τι τὴν χαρακτηρίζει εἶνε ἡ χαλάρωσις—la détente, ἡ ὁποία ἐπιφέρει τὴν διάτασιν καὶ τὴν ἔκτασιν. Κατ' οὐσίαν ἄρα: πνευματικότης καὶ ὕλικότης δὲν εἶνε ὑπάρξεις οὐσιῶν διαφορῶν ἀλλὰ διαφορὲς φάσεις, διαφορὲς διευθύνσεις μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ὄντοτης: τοῦ πνεύματος, ποῦ χαλαρούμενο δίνει ὑπαρξὴν στὴν ὕλη· ὕλη δὲν εἶνε παρὰ πνεῦμα χαλαρωμένο!

Στὰ φιλοσοφήματα αὐτὰ καταφαίνεται σαφέστατα ὁ μυστικισμὸς καὶ ὁ πανθεϊσμὸς τοῦ Bergson. Εἶνε πανθεϊστὴς ὁ Bergson γιὰτὶ διαλέγει παντοῦ αὐτὴν τὴν ἔντασιν καὶ τὴν χαλάρωσιν τοῦ πνεύματος—τῆς θεότητος. Ὁ μυστικισμὸς τοῦ ἐξ ἄλλου ἐκδηλώνεται στὴ γνωσιολογικὴν τοῦ μέθοδον, στὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον δράττει τίς ἀλήθειαι μὲ τὴν intuition τοῦ!

Ἄς δοῦμε τώρα: τί νὰ ἀποκάλυψε ἄρα γε περὶ τῆς ζωῆς τὸ ἐνσυνείδητο αὐτὸ ἐνστικτο, ἡ διαίσθησις—στὸν Bergson; Στὸ σημεῖον αὐτὸ ὁ φιλόσοφος μας

ἐκφράζεται μὲ ἀλληγορίες, μὲ εἰκόνες. Καὶ εἶνε πολὺ φυσικό. Οἱ εἰκόνες μιλοῦν ἀπ' εὐθείας στὸ πνεῦμά μας, δὲν παραμορφώνονται μὲ τὰ λογικά μέσα—τὶς ἔννοιες τῆς διάνοιάς μας καὶ ἔτσι μᾶς μεταγγίζουν τὴν πραγματικότητα ζωντανή καὶ γνήσια. Ὁχι νεκρή, ὄχι τεμαχισμένη, ὄχι κίβδηλη—ὅπως μᾶς τὴν παρουσιάζουν οἱ συλλογισμοί.

Νὰ μερικὲς ἀπὸ τὶς ἐπιτυχεστέρες καὶ παραστατικώτερες εἰκόνες τοῦ Bergson.

Οὐσιωδέστατο φιλοσόφημα τοῦ Μπερξονισμοῦ εἶνε ἡ νεογόνος δύναμη τοῦ χρόνου. Ἡ ζωὴ εἶνε *évolution* — ἐξέλιξη, ἀλλ' ἐξέλιξη δημιουργός — *évolution créatrice*, ἡ ὁποία δηλαδὴ γεννᾷ τὸ νέον διαρκῶς καὶ ἀπρόβλεπτα. Ὅπως ἀκριβῶς μιὰ ὁδίδα, ἡ ὁποία ἔπαθεν ἔκρηξη καὶ ἐκομματιάσθηκε σὲ μικρότατα τεμάχια· τὰ τεμάχια αὐτὰ ἄς φαντασθοῦμεν ὅτι ἦταν κι' αὐτὰ εἶδος ὁδίδων καὶ μοιράσθησαν σ' ἄλλα μικρότερα, ποῦ ἔπαθαν ἔκρηξη κι αὐτὰ μὲ τὴ σειρά των κ. ο. κ. ἐπ' ἀπειρο. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, χάρις στὴν δημιουργὸν ἐξέλιξη τῆς ζωῆς εἶδαν τὸ φῶς τὰ ἀναρίθμητα εἶδη τῶν ὄντων, τὰ ὁποία ἐπῆγασαν ὅλα ἀπὸ ἓνα ἀρχικὸ πυρῆνα, τὸν ὁποῖον ὁ Bergson ὀνομάζει *élan vital*. Αὐτὸ τὸ *élan vital* ὁ Γάλλος φιλόσοφος τὸ παρομοιάζει πρὸς τὸν ἄνεμον, ὅταν πνέῃ σ' ἓνα σταυροδρόμι, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀρχίζουν δρόμοι πολλοί. Ὅσοι δρόμοι ὑπάρχουν, τόσα καὶ ρεύματα ἀέρος σχηματίζονται· μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι στὰ μικρὰ στενὰ εὐκόλα τὸ ρεῦμα ἐξαντλεῖται, ἐν ᾧ σὲ δυὸ-τρία μεγάλα τὸ ρεῦμα ἰσχυρὸ τραβᾷ ἀκάθεκτα ἐμπρός. Ἔτσι καὶ τὸ *élan vital* αὐτὸ ἔλαβε κατ' ἀρχὰς πολλὰς κατευθύνσεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ὅμως δύο ἢ τρεῖς ἀπόμειναν οἱ σημαντικώτερες· καὶ ἀπ' αὐτὰς μία, αὕτη ποῦ φέρνει ἀνάμεσα ἀπ' τὰ σπονδυλωτὰ στὸν ἄνθρωπο, ὑπῆρξεν ἀρκετὰ πλατειά, καὶ ἔτσι ἄφηκε νὰ περάσῃ ἀπὸ μέσα της ἡ μεγάλη πνοὴ τῆς Ζωῆς. Ἡ παρομοίωση τῆς ὁδίδος καὶ τῶν ρευμάτων τοῦ ἀέρος μᾶς δίνει νὰ ἐννοήσωμε πῶς ἐξηγεῖ τὸν κόσμον ὁ Bergson. Ἡ ὁδίδα ξεσπᾷ γιὰ δυὸ λόγους: α) ἐξ αἰτίας τῆς ἐκρηκτικῆς δυνάμεως τῆς πυρίτιδος, τὴν ὁποίαν περικλείνει· καὶ β) ἔνεκα τῆς ἀντιστάσεως τοῦ μετάλλου.

Τὸ ἴδιο πρᾶγμα συμβαίνει καὶ μὲ τὸν τεμαχισμό τῆς ζωῆς σ' ἄτομα καὶ εἶδη πολυάριθμα. Ἡ ἔκρηξίς της ὀφείλεται σὲ δυὸ αἰτίες: α) στὴν ἀντίσταση τῆς ὕλης· καὶ β) στὴν ἀσταθὴ ἰσορροπία τῶν τάσεων, τὶς ὁποῖες ἐγκλείνει μέσα της ἡ ζωὴ. Τὸ *élan vital* λοιπόν, γεμᾶτο ἀπὸ τάσεις πρὸς πολυάριθμες καὶ πολυποικίλες διευθύνσεις, βρίσκει στὴν ἐκτύλιξί του ἀντίπαλο τὴν ἄμορφη ὕλη, ἡ

ὁποία τοῦ ἀντιστέκεται, ἡ ὁποία τοῦ κλείνει τὸν δρόμο. Ἀπαράλλακτα καθὼς τὸ κύμα ποῦ ὑψώνεται καὶ ἐμποδίζεται ἀπὸ τὴν καθοδικὴν κίνησιν τοῦ νεροῦ. Στὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ἐπιφανείας του τὸ ρεῦμα σταματᾷ ἀπ' τὴν ἀντίρροπον δύναμιν τῆς ὕλης μὲ συστροφὴν ἀνεμοστρόβιλου. Σ' ἓνα σημεῖο μονάχα κατορθώνει καὶ περνᾷ, σύροντας μαζύ του τὸ ἐμπόδιο, τὸ ὁποῖο στὸ ἐξῆς θὰ βαραινῇ μὲν τὸ βῆμά του ἀλλὰ δὲν θὰ τὸ σταματᾷ. Στὸ σημεῖον αὐτὸ βρίσκεται ἡ ἀνθρωπότης· ἐξ οὗ καὶ ἡ προνομιούχος θέσις της στὸ σύμπαν. Μόνη ἡ ὕλη, ποῦ σέρνει μαζύ του τὸ κύμα αὐτὸ τῆς συνειδήσεως — τῆς ζωῆς, τὴν χωρίζει σὲ ἀτομικότητες. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο δημιουργοῦνται οἱ ψυχές, οἱ ὁποῖες τίποτα ἄλλο δὲν εἶνε παρὰ τὰ μικρὰ ἐκεῖνα ρεύματα, στὰ ὁποῖα μοιράζεται ὁ μεγάλος ποταμὸς τῆς ζωῆς, ποῦ ρεεῖ ἀναμέσον τοῦ σώματος τῆς ἀνθρωπότητος !...

Καὶ διὰ νὰ τελειώσωμεν νά! ὁ ὁρισμὸς τῆς ζωῆς : *La vie est la conscience lancée à travers la matière !* εἶνε ἡ συνείδησις ποῦ ρίχνεται ἀναμέσον τῆς ὕλης. Ὁ δὲ σκοπὸς της ὁ ἀπώτερος ; Ἀπλούστατα : νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τὴν καταθλιπτικὴν πίεσιν τῆς ὕλης, ν' ἀποσείσῃ τὸν ζυγὸ τῆς ἀναγκαιότητος, ν' ἀπαστράψῃ ἀπὸ ἐλευθερίαν, ἡ ὁποία εἶνε αὕτη ἡ οὐσία τοῦ πνεύματος — τοῦ ὅλου — τῆς θεότητος !

Αὕτη, Κυρίες καὶ Κύριοι, εἶνε στίς γενικές — γενικώτατες γραμμές της ἡ φιλοσοφία τοῦ Henri Bergson. Ἀκόμη καὶ στὴν σύντομην αὐτὴν περίληψιν ποῦ σᾶς ἔδωκα τῆς νέας καὶ πρωτότυπης φιλοσοφίας αὐτῆς, ὑποθέτω κάλλιστα ὅτι μπορεῖτε νὰ ἐκτιμήσετε τὸ βάθος τῶν φιλοσοφημάτων τοῦ Bergson καὶ τὴν ποίησιν τῶν ἀλλαγῶν του. Ὁ Μπερξονισμὸς, καθὼς εὖστοχα ἐχαρακτηρίσθηκε, εἶνε μιὰ ἐπανάστασις στὴ φιλοσοφία, εἶνε μιὰ ἀνταρσία κατὰ τῶν κρατούντων ἀπ' αἰώνων, κατὰ τῆς μεγάλης φιλοσοφικῆς παραδόσεως. Μᾶς ἀλλάσει αὐτὸν τὸν τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι, μᾶς ἀνοίγει νέους ἀνεξερεύνητους ὁρίζοντες· βάζει τὴν φιλοσοφίαν σὲ στενωπὴν ἐπαφῆς μὲ τὶς πλέον πρόσφατες προόδους τῆς Ἐπιστήμης καὶ τὴν ἀνακαινίζει ἐξ ὁλοκλήρου μὲ εὐστοχίαν καὶ πρωτοτυπίαν ἀναμφισβήτητο.

Λυποῦμαι πολὺ γιὰτὶ ὁ χρόνος δὲν μοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἐπεκταθῶ περισσότερον στὴν ἀνάπτυξιν τῆς φιλοσοφίας αὐτῆς καὶ ἰδίως στὴν ἐξερεύνησιν τῶν πηγῶν της, τῆς ἱστορικῆς της προελεύσεως. Ἀπὸ μιὰ τέτοια διερεύνησιν θὰ ἐβλέπατε τί ὀφείλει ὁ Bergson στὸν Πανθεϊσμὸ τῶν Στωϊκῶν καὶ στὸν Μυστικισμὸ τῶν Νεοπλατωνι-

κῶν καὶ ἰδίως τοῦ Πλωτίνου. Τόσο στοὺς μὲν, ὅσο καὶ στοὺς δὲ ὁ Μπερξονισμὸς ὀφείλει πολλά, χωρὶς μὲ τοῦτο νὰ θέλω νὰ διαμφοσητήσω τὴν δροσιὰ τῆς πρωτοτυπίας του. Ἐπίσης τὰ στενὰ ὅρια μιᾶς ὥριαίας διαλέξεως δὲν ἐπιτρέπουν καὶ τὴν κριτικὴ διο-
νύχιση τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος τοῦ Bergson, ποῦ δὲν εἶνε βέβαια ἀκόμη πλήρης· γιατί, ὅπως προηγουμένως σᾶς εἶπα, λείπει ἡ Ἠθικὴ καὶ Αἰσθητικὴ τοῦ συστήματος, στίς ὁποῖες ἄοκνα τώρα ἐργάζεται ὁ συμπαθὴς Γάλλος φιλόσοφος.

Ὁ Μπερξονισμὸς ἐπροκάλεσε καὶ προκαλεῖ ἀκόμη θύελλες στὴν διεθνῇ φιλοσοφικῇ κριτικῇ. Ὅπως εὐτύχησε νὰ ἔχη πολλοὺς καὶ διακεκριμένους ὁπαδοὺς, ἔτσι ἐπολεμήθηκε καὶ ἀπὸ πολλοὺς καὶ φανατικοὺς ἀντιπάλους, ὅπως ὁ Fouillée, ὁ Berthelot καὶ ἰδίως ὁ ἀντισημίτης Julien Benda, ὁ βιαιότερος ἀντίπαλος τοῦ Bergson. Ἐχει βέβαια καὶ τὰ τρωτά του ὁ Μπερξονισμὸς, ὅπως ἐξ ἄλλου κάθε φιλοσοφικὸ σύστημα. Ὁ Πανθεϊσμὸς του λ. χ. εἶνε ἀμφισθητήσιμος· ὁ William James μὲ ἰσχυρότατα ἐπιχειρήματα ἐπολέμησε τὸν Πανθεϊσμὸ τοῦ Ἐγέλου· τὰ ἴδια θὰ ἤμποροῦσεν εὐκόλα νὰ προβάλλῃ κανεῖς καὶ κατὰ τῆς πανθεϊστικῆς μεταφυσικῆς τοῦ Bergson. Ἐπειτα ἡ κοσμολογία τοῦ Bergson ἔχει στὴ βάση της καὶ τὸ ἀνεξήγητον· ἡ ὕλη δὲν εἶνε παρὰ πνεῦμα, λέγει ὁ φιλόσοφος μας, καὶ ὅμως τὸ πνεῦμα πολεμεῖ τὴν ὕλη· τὸ πνεῦμα ἐχαλαρώθη καὶ ἔδωκεν ὑπαρξὴ στὴν ὕλη· δὲν ἐξηγεῖται ὅμως γιατί νὰ δημιουργήσῃ τὸ πνεῦμα τὸν φοβερὸν αὐτὸν ἀντίπαλό του. Κατόπιν ἡ ὁδὸς τῆς γνώσεως, ἡ τόσο μυστικιστικὴ τοῦ Bergson δὲν φαίνεται ὅσον πιστεύει ἀσφαλῆς. Ὅσον καὶ ἂν ὀχυρωθοῦμε στὴν intuition δὲν θὰ ἀποφύγουμε τῆς διανοίας τὶς πλεκτάνες. Τελείως ἄμεσα δεδομένα τῆς συνειδήσεως εἶνε ἀδύνατο νὰ ἐπιτύχωμε. Γιατὶ μόλις πλησιάσουν στὸ κατῶφλι τῆς συνειδήσεως οἱ ἀποκαλύψεις τῆς intuition, εὐθὺς ἡ διάνοια προσηλουμένη ἀπάνω των θὰ τὶς παραμορφώσῃ μὲ τὶς ἑννοίαις της!

Ὅπως δὲ ὅποτε ὅμως οἱ ἀδυναμίες αὐτὲς δὲν ἤμποροῦν νὰ σκεπάσουν τὸν πραγματικὸν θησαυρὸ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Bergson. Μερικὰ ἀπὸ τὰ φιλοσοφήματά του ὅπως π. χ. οἱ περὶ χρόνου καὶ χώρου ἰδέες, οἱ θεωρίαι περὶ συνειδήσεως καὶ ἐλευθεροβουλίας, τὰ διδάγματα περὶ διανοίας καὶ ἐνστίκτου κ. τ. τ. πρέπει νὰ θεωρηθῶν πολύτιμα ἀποκτήματα τῆς σύγχρονης μας φιλοσοφίας, τῆς ὁποίας ὁ Bergson εἶνε ἓνας ἀπὸ τοὺς πρὶ ἐννοούμενους ἱεροφάντες!